

М.В. Коваль

РИБНИЦЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН: НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Дана характеристика довготривалих вогневих споруд Рибницького укріпленого району, а також проаналізовано та розкрито деякі аспекти його будівництва та підготовки до майбутньої війни.

Ключові слова: Рибницький укріплений район, Дністер, батальйонний район, гарнізон, кулемет «максим».

Вперше про систему вузлових оборонних споруд на «старому» кордоні, яка складалася з укріплених районів, які простяглися від Карельського перешийку до берегів Чорного моря заговорили як про «Лінію Сталіна» в 1936 році. Саме таку назву ця система радянських укріпрайонів отримала з легкої руки кореспондента латвійської російсько-мовної газети «Сьогодні», який присвятив свою статтю будівництву, так званій «Лінії Сталіна». Згодом його статтю передрукувала англійська газета «Дейлі Експрес» і термін «Лінія Сталіна» пішов гуляти Європою, звичайно ж не залишившись поза увагою німецької пропаганди.

Отже «Лінія Сталіна» згідно задуму політичного керівництва СРСР мала б прикрити кордон з Фінляндією, Естонією, Латвією, Польщею та Румунією. Важливою ланкою в системі оборонних споруд «лінії Сталіна» вважається Рибницький укріплений район (далі - УР), зведення якого розпочалося в 1931 році минулого сторіччя. Він мав прикривати маршрути до Центральної України і мав по фронті понад 100 км.

Серед наукових робіт, які були присвячені питанням вивченню історії будівництва та використання Рибницького укріпленого району (в подальшому –УР) в ході оборонних боїв 1941 року варто відзначити роботу радянської доби, а саме книгу «Червонопрапорний Київський. Нариси з історії Червонопрапорного Київського військового округу (1919-1979)». Згадує в своїх мемуарах «Спогади і роздуми» про Рибницький УР і Маршал Радянського Союзу Г.К. Жуков. Серед робіт, де згадується Рибницький укріплений район варто згадати і книгу М.І. Мельтюхова «Визвольний похід Сталіна», яка побачила світ в 2006 році. Однак, ці роботи, на жаль, не можуть повністю розкрити а ні ас-

пекти планування, а ні самого будівництва Рибницького укріпленого району.

Метою даної статті є спроба дати характеристику довготривалим вогневим спорудам Рибницького укріпленого району, а також проаналізувати та розкрити деякі аспекти його будівництва та підготовки до війни.

Рибницький укріплений район № 80 розташовувався на Подільському напрямку Південно-Західного оперативно-стратегічного напрямку. Укріплений район мав завдання, використовуючи вигідний бар'єрний рубіж — ріку Дністер, надійно прикрити проміжок між Могилів-Ямпільським і Тираспольським укріпленими районами та не допустити прориву противника у напрямі Бельці — Умань [6, с.161].

Рибницький укріплений район зводився на східному (лівому) березі ріки Дністер, на відроггах Подільської височини, на теренах сучасної Придністровської Молдавської республіки, у районі населених пунктів Рибниця, Кодима, Балта, Котовськ [8, с.139].

Рішення про будівництво Рибницького УР було прийняте трошки пізніше ніж щодо інших чотирьох укріплених районів Українського військового округу (Коростенського, Летичівського, Могилів-Ямпільського, Тираспольського), коли Комісія оборони СРСР побачила 124-кілометровий розрив між Могилів-Ямпільським і Тираспольським укріпленими районами. Тому в директиві щодо його будівництва було визначено, що Рибницький УР створюється для прикриття проміжку між Могилів-Ямпільським і Тираспольським укріпленими районами та у зв'язку з загрозою, у випадку війни, завдання удару румунською армією у фланг і тил польському фронту РСЧА, тому що між Румунією та Польщею існувала військова угода, спрямована проти СРСР [2, с.16].

16 квітня 1931 року начальник штабу РСЧА видав командувачу військами Українського військового округу командарму 2 рангу І. Е. Якіру директиву № 053171 про проведення рекогносцировки з метою визначення вихідних даних для обладнання на лівому березі Дністра Рибницького УР з метою прикриття великого розриву між Могилів-Ямпільським і Тираспольським укріпленими районами [2, с.17].

24 квітня 1931 року командувач військ Українського військового округу командарм 2 рангу І. Е. Якір підписав директиву № 2404. У директиві командувача начальником рекогносцировочної партії № 4, а фактично першим комендантом Рибницького УР, був призначений Чернишов. Чернишову наказувалось очолити будівництво і провести рекогносцировку майбутньої смуги оборони укріпленого району. У директиві були чітко визначені завдання з проведення рекогносциров-

ки і вибору рубежу для будівництва Рибницького укріпленого району, який на той час отримав найменування РУР. Крім цього, у директиві визначались завдання, які ставились перед Рибницьким укріпленням районом, приблизні рубежі та вказівки щодо тактико-технічного рішення (система вогню, типи споруд і таке інше). Таким чином, розпочався перший етап будівництва Рибницького укріпленого району [2, с.18].

30 квітня 1931 року, після проведення рекогносцировки майбутньої смуги оборони, комендант Рибницького УР Чернишов подав на затвердження командувачу військ Українського військового округу командарму 2 рангу Й.Е. Якіру проект рішення з будівництва укріпленого району [1, с.8].

17 травня 1931 року до укріпленого району прибула комісія Революційної Військової ради СРСР на чолі з Каменевим, яка на місці перевірила результати рекогносцировки та заслухала рішення коменданта укріпленого району Чернишова. Комендант Рибницького УР на підставі проведеної рекогносцировки доповів комісії Революційної Військової ради СРСР з оборонного будівництва свої думки щодо визначення смуги оборони Рибницького УР від села Грушка до устя річки Ягорлик, з переднім краєм оборони по ріці Дністер. Після обміну думками, цього ж дня, комісія затвердила рішення коменданта з поправками:

«1. З представленим комендантом Рибницького УР обводом від Кузьмин до Гидерим по ріці Дністер в основному згодитись, але в той же час внести такі зміни: а) ділянку від Гидерим до містечка Ягорлик зайняти окремими взводними і ротними районами оборони; б) зімкнути в районі Грушка, Велика Кисниця фланги Могилів-Ямпільського і Рибницького укріплених районів.

2. Запропонований комендантом Рибницького УР передній край укріпленого району в основному затвердити» [2, с.18].

27 травня 1931 року Революційна Військова рада СРСР своїм протоколом № 19 затвердила запропоновану комісією Каменева конфігурацію Рибницького укріпленого району з такими змінами: «...Перемички між Могилів-Ямпільським і Рибницьким, а також між Рибницьким і Тираспольським укріпленими районами — не будувати [2, с.19].

Будівництво Рибницького укріпленого району повинно бути завершене точно у визначені терміни до 1 червня 1932 року» [2, с.21].

Будівництво Рибницького укріпленого району проводилось у два етапи. Перший етап будівництва Рибницького укріпленого району проводився з 24 квітня 1931 до кінця 1932 року. За цей період було

побудовано 242 довготривалі вогневі споруди. На будівництво укріпленого району було використано 515 400 карбованців [3, с.221].

Рибницький укріплений район займав смугу оборони протяжністю 125 км з переднім краєм головної смуги оборони, що проходив по рубежу: Грушка, Кам'янка, Єржово, Рибниця, Гидирим, Вихватенці, Попенки, Лалово, Бугучани, Жура, Михайлівка, Гармацьке, Цибулівка та річка Ягорлик. Вдало використовуючи складний рельєф місцевості, укріплений район практично відтворював конфігурацію русла ріки Дністер [3, с.222].

В укріпленому районі було побудовано дві смуги оборони. Першу смугу оборони (головна) було споруджено безпосередньо по лівому березі ріки Дністер, по рубежу Грушка, Кам'янка, Єржово, Рибниця, Гидирим, Вихватенці, Попенки, Лалово, Бугучани, Жура, Михайлівка, Гармацьке, Цибулівка та річка Ягорлик. Перша лінія оборони була найпотужнішою в укріпленому районі та мала завдання впертою обороною не допустити форсування противником ріки і визначити напрям його головного удару. Перша смуга оборони складалась з батальйонних районів оборони укріпленого району. Планувалось у боях за головну смугу оборони завдати противнику значних утрат у живій силі і техніці та забезпечити маневр резервів, а також сил і засобів з не атакованих ділянок для нарощування зусиль в обороні на цій ділянці укріпленого району [3, с.369].

Друга смуга оборони призначалась для підсилення і нарощування зусиль першої (головної) лінії оборони на напрямках ймовірних дій противника з метою не допустити його прориву в глибину радянської території і запобігання виходу противника у тил батальйонним районам оборони першої (головної) смуги оборони укріпленого району. Опорні пункти другої лінії оборони розташовувались за 2–3 км від батальйонних районів оборони першої лінії [6, с.171, 172].

Основними довготривалими вогневими спорудами Рибницького укріпленого району були кулеметні ДВС різних типів, в основному побудовані таким чином, щоб їх вогнем перекривався мертвий простір сусідньої вогневої споруди. Найширшого застосування в Тираспольському укріпленому районі знайшли кулеметні одноповерхові ДВС типу М2 і двоповерхові типу В. Двоповерхові кулеметні довготривалі вогневі споруди будувалися, зважаючи на необхідність забезпечення ведення вогню в заданих секторах. Майже всі вони були розраховані на встановлення 3–4 станкових кулеметів по 1–2 у казематі. Найбільш часто зустрічався варіант з двома кулеметами у одному казематі для стрільби по суміжних секторах [1, с.17].

Окрім цих двох типів споруд, у Рибницькому УР було побудовано значну кількість одноповерхових ДВС, розділених стінами на окремі каземати і допоміжні приміщення. Вони сильно відрізнялися за конструкцією: від простих споруд, які мають тільки два бойових каземати (тип М1) до великих споруд, які нараховують декілька бойових казематів і значну кількість допоміжних приміщень (тип В одноповерховий). Частина з них мала бетоновану галерею, яка вела від входу до крайньої амбразури.

На скелястих берегах ріки Дністер зводилися довготривалі фортифікаційні споруди флангового вогню, представлені декількома кулеметними капонірами і напівкапонірами. [2, с.26].

З довготривалих артилерійських вогневих споруд найбільшого розповсюдження у Рибницькому укріпленому районі мали двоамбразурні напівкапоніри типу В, озброєні двома 76,2-мм казематними гарматами зразка 1902/1930 року на казематних лафетах зразка 1932 року. Таких довготривалих споруд було побудовано 9. Казематні гармати в цих спорудах устатковувались у броньовій плиті, яка складалась з двох половин завтовшки 30-мм за допомогою кульової маски, що мала перемінну товщину 20–25мм. Ні ствол казематної гармати, ні її противідкатний пристрій не були захищені крицею, що знижувало живучість гармати у бою. Гарматна амбразура при обстрілі закривалася двадцятьма міліметровим броньовим щитом, який піднімався і опускався за допомогою сталевого троса, пропущеного через два металевих блоки. Усі казематні гармати були обладнані гарматними прицілами зразка 1930 року з оптичною прицільною трубкою типу «качєня». Боєкомплект складав 100–120 снарядів на кожен казематну гармату. Артилерійські напівкапоніри, побудовані у 1938–1939 роках, були виключно двоповерхові, за своєю конструкцією ідентичні тим спорудам, які почали будувати на першому рубежі лінії Сталіна у цих же роках, тому вони мали охоронні (діамантові) рови перед артилерійськими амбразурами. Незважаючи на це, казематні гармати в цих АПК повинні були за планом устатковуватись старі, зразка 1902 року, на казематних лафетах 1932 року. У двох новозбудованих артилерійських напівкапонірах почали монтувати плити основи для встановлення таких казематних гармат. Восени 1939 року, після виходу Червоної Армії на нові західні кордони, будівництво цих споруд було призупинено. Ні озброєння, ні внутрішнє обладнання в них не встановлювали. Уже після початку бойових дій у червні 1941 року в декількох таких спорудах у наспіх підмурованих амбразурах розмістили станкові кулемети «максим» на польових станках Соколова [5, с.311].

Ще однією розповсюдженою залізобетонною спорудою у Рибницькому укріпленому районі був удаваний дот. Таких споруд було побудовано 21 штуку. Це невелика тонкостінна споруда з двома-трьома амбразурними та дверним отворами, яка, як правило, будувалась у центрі вогневого мішка, на добре видимих ділянках місцевості. При підході противника до визначеного рубежу з удаваної ДВС відкривали вогонь з кулеметів, який примушував наступаючих розгортатись у бойові порядки та підтягувати артилерію і тили. Коли починався артилерійський обстріл, бійці по ходу сполучення покидали удавану споруду і повертались до свого доту, замаскованого неподалеку, в очікуванні свого часу [5, с.312].

Окрім того рельєф місцевості та великі вапняні гори, розташовані на лівому (радянському) березі Дністра, давали будівельникам Рибницького УР унікальну можливість спорудження на правому фланзі укріпленого району двох мінних груп, бойові оголовки яких могли, використовуючи панівні висоти, вести ефективний артилерійсько-кулеметний вогонь і на великій відстані забороняти противнику форсувати Дністер. Інженерні розробки, вибір місця будівництва мінних груп здійснювався спеціальним управлінням інженерної служби укріплених районів Київського особливого військового округу. При будівництві мінних груп знайшли широке застосування і підземні галереї (потерни). Призначення галерей було різне: вони служили для об'єднання декількох окремих бойових казематів в один ансамбль, а також виконували роль великого укриття для піхоти. Великі підземні приміщення використовувалися і як командні пункти. Мінні групи мали основний і запасний входи та виходи, при цьому основний вхід захищався ґратчастими дверима та амбразурою для ручного кулемета, а запасний — закривався тільки ґратчастими дверима. Розташовані на значній глибині (до шести та більше метрів від поверхні землі), галереї забезпечували достатній захист гарнізону від снарядів та авіаційних бомб [5, с.314].

Рибницький укріплений район складався з п'яти батальйонних районів оборони, які вдало використовували як бар'єрний рубіж ріку Дністер і рельєф місцевості та мали між собою тісну вогневу взаємодію. Це Кузьминський, Кам'янський, Катеринівський, Рибницький та Михайлівський батальйонні райони оборони [3, с.384].

Усього у Рибницькому укріпленому районі було побудовано 288 довготривалих вогневих споруд, з яких: артилерійських капонірів — 3, артилерійських напівкапонірів — 9; кулеметних довготривалих вогневих споруд — 173; танкових вогневих точок типу МС — 21; кулеметних довготривалих вогневих споруд типу МС — 25; пунктів управлін-

ня — 17; мінних груп — 2, удаваних ДВС — 21. На озброєнні довготривалих вогневих споруд Рибницького укріпленого району оборони були: 76-мм казематних гармат — 40 шт., 45-мм танкові гармати в баштах танків МС — 25 шт., станкових кулеметів «максим» — 546 шт., ручних кулеметів Дегтярьова — 288 шт. [4, с.116].

Для оборони головної смуги Рибницького укріпленого району призначалась 95-та стрілецька дивізія Українського військового округу [4, с.119].

Гарнізон Рибницького укріпленого району за штатом мирного часу складала: управління коменданта з підрозділами забезпечення, управління начальника інженерів, 57-й, 58-й і 59-й кулеметні батальйони і 65-й артилерійський дивізіон, шість взводів казематної артилерії, рота зв'язку, саперна рота, автотранспортний взвод, взвод хімічного захисту, склад боеприпасів [6, с.184].

Напередодні Другої світової війни розпочалися роботи з підсилення Рибницького УР, фактично це був другий етап будівництва, після виконання заходів якого Рибницький УР мав стати повністю боєздатним. Передувала цьому така службова записка Народному комісару оборони СРСР Маршалу Радянського Союзу Клименту Ворошилову за підписом командувача військ КВО командарма 2-го рангу Тимошенка: «По Рибницькому укріпленому району вважаю за необхідне провести допідсилення артилерією на двох найбільш важливих в оперативному відношенні ділянках. Такими ділянками є:

1. Ділянка Грушка, Кам'янка — прикриває Уманський напрям зі сторони Бельці. Ця ділянка одна з двох найбільш пристосованих для форсування Дністра. Пропонується побудувати на цій ділянці два артилерійських напівкапоніри і п'ять протитанкових вогневих точок з бронедзвонами.

2. Ділянка Жури, Гармацьке — прикриває напрям на Первомайськ зі сторони Ясси. Ця ділянка одна з двох найбільш пристосованих для форсування Дністра. Пропонується побудувати на цій ділянці два артилерійських напівкапоніри і п'ять протитанкових вогневих точок з бронедзвонами [6, с.198].

Виходячи з вищевикладеного, вважав би за доцільне в Рибницькому укріпленому районі пропонувати до будівництва: артилерійських напівкапонірів — 4; протитанкових вогневих точок з бронедзвонами — 10; командно-спостережних пунктів для комендантів батальйонних і ротних районів — 11. Загальна вартість заходів із допідсилення Рибницького укріпленого району буде складати 2 520 000 карбованців [2, с.26].

У план будівництва 1938 року по Рибницькому укріпленому району вважаю за доцільне включити: артилерійських напівкапонірів — 2; протитанкових вогневих точок з бронедзвонами — 10; командно-спостережних пунктів для комендантів батальйонних і ротних районів — 11. Прошу Вашого розгляду і затвердження пропонованих заходів із допідсилення укріплених районів» [6, с.199].

30 червня 1938 року з метою організації розгортання будівельних робіт в укріпленому районі працювала рекогносцирувальна комісія Інженерного управління штабу РСЧА. Вона провела рекогносцировку з метою визначення першочергових заходів із підсилення Рибницького укріпленого району. Комісія зробила висновок, що в укріпленому районі необхідно першочергово провести підсилення двох ділянок [2, с.27].

Перша ділянка — у районі населених пунктів Грушка, Кам'янка на правому фланзі Рибницького укріпленого району — межувала з лівим флангом Могилів-Ямпільського УР і була придатна для форсування противником ріки Дністер. Тут було сплановано будівництво двох артилерійських напівкапонірів і п'яти довготривалих вогневих споруд ПТО [3, с.323].

Друга ділянка — у районі населених пунктів Жури, Гармацьке на лівому фланзі Рибницького укріпленого району — межувала з правим флангом Тираспольського УР. Район пропонувалось підсилити будівництвом двох артилерійських напівкапонірів і п'яти довготривалих вогневих споруд ПТО [3, с.324].

10 червня 1938 року, ураховуючи результати роботи рекогносцирувальної комісії Інженерного управління штабу РСЧА, командувач військ Київського військового округу командарм 2 рангу С. К. Тимошенко віддав розпорядження коменданту Рибницького УР про проведення рекогносцировки смуги оборони з метою визначення місця будівництва нових довготривалих вогневих споруд, призначених для суттєвого підсилення укріпленого району. Відповідно до цього розпорядження в Рибницькому укріпленому районі планувалось побудувати чотири артилерійських напівкапоніри, дві довготривалі позиції для важких артилерійських батарей, шість командних пунктів командирів окремих кулеметних батальйонів, два спостережних пункти командирів протитанкових батарей, десять броньових вогневих точок протитанкової оборони, шість сховищ для особового складу, командний пункт укріпленого району, усього тридцять одну споруду [2, с.28].

15 серпня 1938 року наказом Народного комісара оборони № 009 Рибницький укріплений район був підпорядкований командирі 95-ї

Червонопрапорної стрілецької дивізії. Посада коменданта і штаб укріпленого району були ліквідовані [6, с.199].

31 травня 1939 року Комітет оборони при Раді народних комісарів Союзу РСР прийняв постанову № 137 сс «Про план оборонного будівництва НКО на 1939 рік». Відповідно до плану оборонного будівництва на 1939 рік Рибницький укріплений район мав отримати усе необхідне для підсилення головної смуги оборони будівництвом нових артилерійських довготривалих вогневих споруд [1, с.32].

Список використаних джерел

1. Матеріали по довготривалим вогневим спорудам існуючих укріплених районів. - РГВА. - Фонд 36967. - Опис 1 — Спр. 54.
2. Каминский В. Долговременный сухопутный фронт СССР (1927-1939)"/ В. Каминский // Редут. - 2006 - № 1 - С.16-30.
3. Радянські органи Державної безпеки у 1939-червні 1941 року. Документи ГДА СБ України. - 1309 с. Доповідна записка заступника наркома внутрішніх справ УРСР А.Кобулова секретарю ЦК КП(б) України М.Хрущову про стан Рибницького укріпленого району 11 січня 1939 року. - 1310 с.
4. Исаев А.В. От Дубно до Ростова. М.: Видавництво «ТРАНЗИТКНИГА», 2005. - 584 с.
5. Службовий документ по російським береговим укріпленням. Видавництво Третього рейху Берлін 1942 рік. - 690с.
6. Коваль М.В. Довготривала фортифікація на теренах України напередодні та під час Другої світової війни. Міфи і реалії. - Ч.5. - 456 с.
7. Одесский Краснознаменный. Видавництво - «Карта Молдовеняска». — Кишинів, 1985 рік. - 345 с.
8. Історія міст сіл УРСР. Одеська область. — Харків: Книжкова фабрика імені М.В. Фрунзе, 1969. - 812 с.

References

1. Materialy po dovhotryvalym vohnevym sporudam isnuuyuchykh ukriplenykh rayoniv. RHVA. Fond 36967.- Opy 1 — Spr. 54.
2. Kamynskyy V. Dolhovremennyy sukhopotnyy front SSSR (1927-1939)"/V. Kamynskyy // Redut. - 2006 - № 1 - S.16-30.
3. Radyans'ki orhany Derzhavnoyi bezpeky u 1939-chervni 1941 roku. Dokumenty HDA SB Ukrayiny. - 1309 s. Dopovidna zapyska zastupnyka narkoma vnutrishnikh sprav URSR A.Kobulova sekretaryu TsK KP(b) Ukrayiny M.Khrushchovu pro stan Rybnnyts'koho ukriplenoho rayonu 11 sichnya 1939 roku. - 1310 s.
4. Ysaev A.V. Ot Dubno do Rostova. M.: Vydavnytstvo «TRANZYTKNYHA», 2005. - 584 s.

5. Sluzhbovyi dokument po rosiys'kym berehovym ukriplennyam. Vydavnytstvo Tret'oho reykhu Berlin 1942 rik. - 690s.
6. Koval' M.V. Dovhotryvala fortyfikatsiya na terenakh Ukrainy naperedodni ta pid chas Druhoyi svitovoyi viyny. Mify i realiyi. - Ch.5. - 456 s.
7. Odesskyi Krasnoznamennyi. Vydavnytstvo - «Kartya Moldovenyaska». — Kyshyniv, 1985 rik. - 345 s.
8. Istoriya mist sil URSR. Odes'ka oblast'. — Kharkiv: Knyzhkova fabryka imeni M.V. Frunze, 1969. - 812 s.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2014 р.

М.В. Коваль

**Рыбницкий укрепленный район: накануне
Второй мировой войны**

Дана характеристика долговременных огневых сооружений Рыбницкого укрепленного района, а также проанализированы и раскрыты некоторые аспекты его строительства и подготовки к предстоящей войне.

Ключевые слова: Рыбницкий укрепленный район, Днестр, батальонный район, гарнизон, пулемет «максим».

M. Koval

**Rybnytsya Fortified Area: on the Eve of
the World War II**

The characteristic of the pillbox Rybnitsky fortified area, as well as analyzed and disclosed some aspects of its construction and preparation for the coming war.

Key words: Rybnytsya Fortified Area, the Dniester, the battalion area, the garrison, a machine gun "Maxim".